

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AMERİKAN KONGRESİ'NİN ASKERİ AMBARGO KARARI SONRASI İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE'YE SİLAH TEDARİKİNDE YAŞADIĞI POLİTİK İKİLEM (1975) *THE POLITICAL DILEMMA OF THE UK IN ARMS SUPPLY TO TURKEY AFTER THE MILITARY EMBARGO DECISION OF THE U.S. CONGRESS (1975)*

Onur Ertunç SARI*

Öz

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Amerikan Kongresi'nin kendi yönetimine rağmen aldığı ambargo kararı, Türkiye'nin güvenlik ve savunma politikalarını yeniden ele almasına ve Amerikan müttefikliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Amerikan askeri yardımlarını veya mühimmat ve silah satışlarını telafi etmede güçlük çeken Türkiye, TSK'nın güç kaybetmemesi için zaman kaybetmeden alternatif silah tedarikçilerine yönelmiştir. Kıbrıs Adası'ndaki garantörlüğü ve Türkiye ile NATO şemsiyesi altındaki müttefikliği nedenleriyle İngiltere'nin konuya yaklaşımı diğer müttefik ülkelerden farklılaşmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve ilgili birimleri, İngiltere'nin Türkiye'ye olası silah tedariki konusunu olumlu ve olumsuz yönleriyle etraflıca ele almıştır. Ambargonun uygulanmaya başlandığı 5 Şubat 1975 sonrası yazışmalar incelendiğinde, İngiltere açısından silah tedariki konusunda karar vermenin kolay olmadığı ve İngilizlerin üstlendiği rollerin politik ikileme neden olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Amerikan Kongresi, Ambargo, Askeri Yardım, Silah Tedariki, Politik İkilem.

Abstract

After the Cyprus Peace Operation of 1974, the decision of embargo by the United States Congress in spite of his own government led Turkey to reconsider her security and defence policy and to re-question of the American alliance. Turkey, having difficulty in compensating for the military aid or arms and ammunition sales, turned her face to alternative suppliers without losing time for the TAF not to lose power. The approach of the UK to the issue differentiated from its allied nations because of the subjects of being guarantor in the island and the alliance with Turkey under the NATO umbrella. The Foreign and Commonwealth Office and its related departments handled the pros and cons of the issue of the UK's potential arms supply to Turkey in detail. Once the correspondence after 5 February 1975, the date on which the embargo began to be implemented, has been examined it is seen that it was not easy for the UK to decide on the arms supply and the roles that the British took on caused a political dilemma.

Keywords: Turkey, the UK, the United States Congress, Embargo, Military Aid, Arms Supply, Political Dilemma.

* Öğr. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-2578-9119, onurertunc.sari@medeniyet.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'nın en önemli sonuçlarından biri, şüphesiz 5 Şubat 1975 tarihinde uygulamaya konulan Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararıydı. Amerikan askeri yardımlarının Türkiye'nin ulusal güvenlik ve savunmasına katkısı oldukça önemliydi. O zamana kadar büyük oranda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından sağlanan yardımlara ve ticaret anlaşmalarına bağımlı olarak teçhizatlandırılan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin, ambargonun uygulanmasıyla birlikte özellikle mühimmat ve yedek parça temininde sorun yaşaması bekleniyordu. Çünkü TSK'ya sağlanan Amerikan menşeli malzemeler güncelliğini yitirmişti. Hatta bazıları ABD'nin üretimini durdurduğu malzemelerdi. Kıbrıs Barış Harekâtı ise TSK'nın sahip olduğu ekipmanların eksik yönlerini ortaya koymaya yetmişti. Bu nedenle Genelkurmay Başkanlığı, TSK için yeni malzemelerin alınmasını ve eskilerin değiştirilmesini istiyordu (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975).

Türkiye'ye uygulanacak ambargo kararının yasalaniş biçimi, ABD yönetimi ile Kongre arasında uzun süren çekişmelere sahne olmuştu. ABD Başkanı Gerald Ford'un vetolarına rağmen sonunda Kongre'ye karşı mağlup olan Amerikan yönetimi pes etmemiş; ilerleyen günlerde Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın üstün lobi faaliyetleriyle Kongre üyelerinin kararlarına etki edilmeye çalışılmıştı. Öyle ki Kissinger, kararlarını değiştirmeleri ümidiyle yüzlerce Kongre üyelerine Beyaz Saray'da kahvaltılar ve Başkanlığın yatıyla geziler düzenlemişti (NA, FCO 9/2343, 25.7.1975). Ancak, Kıbrıs krizinin yaşanması sonrası iyi organize olarak güçlenen Kongre'deki Yunan lobisi bu çabaları sonuçsuz bırakmıştı (NA, FCO 9/2342, 14.4.1975).

Amerikan Kongresi'nin bu kararı Türkiye'nin ulusal güvenlik ve savunma politikalarını yeniden ele almasına neden olmuştu. Milli bütçeden savunma için ayrılan payın oranı oldukça yüksek olan Türkiye'de, uygulanacak ambargonun ekonomiye olumsuz etkileri kaçınılmazdı (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975). Ancak Türkiye, Kıbrıs konusunda - dolayısıyla Yunanistan ile - yaşadığı sorunlar nedeniyle kırılan bu tedarik zincirini derhal telafi etmeliydi. Bu nedenle Türkiye deniz, kara ve hava kuvvetlerine ait ihtiyaç listesini belirleyerek alternatif arayışlarına yöneldi (NA, FCO 9/2351, 20.5.1975).

A. AMERİKAN KONGRESİ'NİN AMBARGO KARARI SONRASI TÜRKİYE'NİN ALTERNATİF ARAYIŞI

İkinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası ilişkilerde tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, savaş sonrası dönemde meydana gelen kutuplaşmalara cevapsız kalmamış ve Batı kutbunda yer alarak Amerika önderliğinde yapılan ekonomik ve askeri yardımlardan yararlanan ilk ülkelerden biri olmuştu. 12 Temmuz 1947 tarihli *Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma* (T.C. Resmi Gazete, S. 6699, 5.9.1947) ile başlayan yardımlar, çeşitlenerek artmaya devam etmişti. Bu yardımlar sayesinde Türk ekonomisi soluk almıştı. Fakat Türk ordusu üniformasından yürüyüşüne kadar *Amerikalılaştırma* sürecine girmişti (Tunçkanat, 2018, 146-147). Savunma ve güvenlik amacıyla gerek askeri yardım gerekse ticaret yoluyla Türkiye'nin elde ettiği mühimmat ve silahların büyük bir bölümü, Amerika tarafından sağlanmaktaydı. Bu nedenle Türkiye, sahip olduğu askeri malzemelere ait yedek parçaların temini konusunda da Amerika'ya bağımlıydı (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975).

Türkiye'ye karşı alınan ambargo kararı, Türk siyasetinde tepkiyle karşılanmıştı. Dönemin getirmiş olduğu gelişmeleri değerlendiren Kamran İnan (Bitlis, AP, Cumhuriyet Senatörü);

"Nasıl ki Batı dünyası, enerji kaynaklarından mahrum kalmakla ancak bazı zaafalarını anlamış ve bunun tedbirlerini araştırma yoluna koyulmuşsa, Türkiye de bulunduğu bu dönemde, bu devrede, dünya siyasi durumunu, dünya ekonomik dengesini, dünya savunma stratejisinde meydana gelen yeni elemanları göz önünde bulundurarak yeni bir değerlendirmeye gitmek durumunda ve yolundadır." (CSTD, C. 19, B. 29, 382)

diyerek Türkiye'nin son dönemde içinde bulunduğu durum hakkında Batı dünyası ile karşılaştırmalı bir değerlendirmede bulunmuştu. Dışişleri Bakanı Melih Esenbel ise 21 Şubat 1975 tarihinde Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada; *"bu karar, ortak savunmaya katkımızı tekrar ölçmek zorunluluğu ile bizi karşı karşıya bırakmaktadır"* demişti (MMTD, C. 9, B. 44, 460). Adalet Partisi (AP) Meclis Grubu'nda konuşan Süleyman Demirel; *"Aç kalırız, susuz kalırız ama istiklalsiz yaşamayız. Türkiye savunmasız kalmaz. Yatırımları keser bu savunmayı yapar."* diyerek Amerikan Kongresi'nin kararını eleştirmişti (Milliyet, 6.2.1975). Eski Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur (Cumhurbaşkanı Kontenjan Senatörü) bu durumun en çok Türk Hava Kuvvetleri'ni etkileyeceğini belirtmişti. Hatta *"üç ya da altı ay içinde uçakların havalanamaz hale geleceğini"* söylemişti. (Milliyet, 18.12.1974).

Diğer taraftan Amerika'nın alternatifsiz olmadığı ve pek çok ülkenin Türkiye'ye silah satma niyetinde olduğu dile getiriliyordu (Arman, 1975, Hürriyet). Başbakan Sadi İrmak, gerekirse Amerika ile yapılan ikili anlaşmaları iptal ederek "silah bulunan her yerden silah alınabileceğini" belirtmişti (Cumhuriyet, 15.2.1975). Ancak Amerika'nın sağladığı yardımların yerini tutacak tedarikçi bir ülke bulmak hem zor hem de maliyetli bir işti. Bu nedenle Türk Hükümeti'nin "Kıbrıs konusunda iyi niyetli jestler yaparak" çözüm odaklı tutum sergilemesi, ambargonun kaldırılması için tek çıkar yol olarak görülüyordu. Fakat dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) - Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonunun bu konuda fikir ayrılığına düşmesi hükümet krizine yol açmıştı (Milliyet, 8.11.1974). Türk iç siyasetindeki bu olumsuz durum, Türk heyetinin Londra'daki temaslarına da yansıtacaktı.

Sonuç olarak; Türkiye ile Amerika arasında güvenlik konusunda süregelen mutedil hava, 5 Şubat 1975 tarihinde uygulamaya konulan ambargo kararı ile bozulmuştu. Türk iç politikasını da olumsuz etkileyen bu gelişme, askeri malzemelerin tedariki bakımından TSK'yı da zor durumda bırakmıştı. Ancak Türkiye ulusal savunma ve güvenliğinin temini için müttefik ülkelere yönelmek durumundaydı.

B. NATO İÇİNDE AMERİKA'YA ALTERNATİF TEDARİKÇİ ÜLKELER

Dünya ülkelerinin silah ihracat değerleri, en çok silah satan ülkeleri göstermede önemli bir veri oluşturmaktaydı. Ambargo öncesi yakın geçmişte, 1970-1975 yılları arasına ait, dünya silah ihracat verileri incelendiğinde; Amerika'nın yokluğunu hissettirmeyecek bir tedarikçi ülkeyi bulmanın kolay olmadığı izlenimi oluşturmaktaydı. Elde edilen veriler kapsamında, ABD kadar dünyaya silah ihracatı yapan ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olduğu görülmekteydi (Bkz. Tablo 1). Ancak, yaklaşık otuz yıldır Amerikan sistemi ile donatılmış TSK için Doğu Blokuna ait sistemi adapte etmek maddi açıdan ve zaman yönünden ekonomik olmayabilirdi. Çünkü yeni bir askeri sistemi adapte etmek, eskisini kaldırarak orduyu bu yeni sisteme göre donattıktan sonra personelleri de en baştan eğitmek demektir ki; bu zaman isteyen maliyetli bir işti. Örneğin, İngiltere'den alınacak bir *Jaguar*** savaş uçağının kullanımı için gerekli personellerin eğitimi yaklaşık 18 ay almaktaydı (NA, FCO 9/2351, 1975). Oysa Türkiye'nin önünde halletmesi gereken Kıbrıs gibi önemli bir meselesi ve buna bağlı olarak Yunanistan ile sorunlu ilişkiler bulunmaktaydı. Nitekim Türkiye böyle bir sorunla karşı karşıya iken Sovyetlerden alacağı olası yardım, Kuzey Atlantik Paktı (NATO) müttefiklerinin tepkisini üzerine çekmeye yetebilirdi. Böyle bir durumda Türkiye, Kıbrıs konusunda Yunanistan'a karşı yalnız kalabilirdi. Ayrıca, Türkiye'nin Sovyetlerden Amerika'ya alternatif olacak yardımları alması, bir NATO müttefikliği için kabul edilebilir bir durum değildi. Üstelik askeri alanda atılacak böyle bir adımın sonuçlarına, ne Türk iç siyaseti ne de Türk dış politikası hazırды. O dönemde Türk iç siyasetinde Cumhuriyet tarihinin en uzun süren hükümet krizi yaşanıyor ve seçilen değil atanan bir başbakan devleti yönetiyordu (Ahmad, 2020, 340). Ayrıca Batı'yı terk ederek Doğu'ya yönelmek, Türk dış siyaseti açısından maceraya atılmak olurdu. Özellikle Sovyetlerden gelen dış tehditlere karşı Batı Blokunda kendine yer bulan Türkiye için böyle bir alternatif söz konusu olamazdı. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, öncelikle NATO müttefiklerine yönelecekti.

Almanya, Fransa ve İngiltere NATO içinde olduğu gibi dünya silah ticaretinde de Sovyetler ve Amerika'dan sonra gelen en büyük tedarikçi ülkelerdi. Bu nedenle Türkiye'nin ihtiyaç listesine öncelikle bu ülkelerden bir cevap gelmesi beklenecekti. İngiltere, silah ticareti konusunda bu dönemde Almanya ya da Fransa kadar iyi değildi ve *İngiliz Uçak Şirketi* (*British Aircraft Corporation - BAC*) uzun süredir satış yapamıyordu. Bu durum İngiltere Savunma Bakanlığı ile BAC arasında dikkate değer bir konu olma özelliğini taşıyordu. Örneğin Savunma Bakanlığı, NATO müttefiklerinden *Starfighter* uçaklarını kullanan Hollanda, Belçika, Norveç ve Danimarka'ya *Jaguar* satarak yenisiyle değiştirmesi için BAC'nin tekliflerini etkilemeye çalışıyordu (NA, FCO 9/2351, 1975). Bu nedenle, Türkiye'ye 24 adet *Jaguar* savaş uçağı satıldığı takdirde önemli miktarda (70 milyon) sterlini kasasına koymuş olacaktı (NA, FCO 9/2351, 12.5.1975).

** Jaguar savaş uçağı taburlara yardım etmek için tasarlanmıştı ve bomba, roket ve füze taşıyabilmekteydi (NA, FCO 9/2350, 12.3.1975). Ayrıca Jaguar, İngiliz/Fransız yapımı bir savaş uçağıydı. Satışı için Fransa'nın onayı olması gerekiyordu. Fransız Mirage uçakları, Jaguarlarla rekabet halinde olsa da Fransa, İngilizlerin Türklere anlaşması durumunda anlaşmayı onaylayacağı düşünülüyordu (NA, FCO 9/2351, 1975).

Tablo 1: 1990-1975 Yılları Arası Dünya Silah İhracat Verileri (Milyon SIPRI TIV)^{***}

Sıra	Ülkeler	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1970-1975
1	SSCB	9822	11233	13393	15663	15429	11408	76948
2	ABD	9011	11720	10787	12033	12780	15680	72011
3	Almanya	1692	2298	2603	2875	2096	2190	13753
4	Fransa	887	2194	2464	2751	2337	2416	13048
5	İngiltere	1434	1364	1377	226	1208	1446	7055

Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database, "Top List TIV Tables", E.T. 24.01.2021, <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>

Müttefiklik değerleri göz önüne alındığında Türkiye için tedarikçi ülkelerin sayısı sınırlıydı ve bu ülkelerin Amerika'dan gelen yardımları tümüyle telafi etme durumları bulunmuyordu. NATO içinde Türkiye'nin önemli bir yere sahip olduğu biliniyor ve Türkiye'ye silah satımı konusunda NATO üyesi Avrupalı müttefikler öne çıkıyordu (NA, FCO 9/2351, 1975). Ancak bu ülkelerin hepsi, konuya aynı şekilde ve yalnızca ticari olarak yaklaşmıyordu. Bu bakımdan, Kıbrıs'taki gelişmelere bağlı olarak ambargonun kabul edilmesi nedeniyle Ada'da garantör ülke olan İngiltere'nin silah tedarik planları diğer ülkelerden ayrışıyordu.

C. GARANTÖR ÜLKE VE NATO MÜTTEFİKİ OLARAK İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE'YE KARŞI SİLAH TEDARİK PLANLARI

Türk dış politikası tarihinde İngiltere özel bir yere sahipti. Çünkü İngiltere, Türkiye için bir NATO müttefiki olması yanında, Zürih/Londra anlaşmaları gereği Kıbrıs konusunda üç garantör ülkeden biriydi (Kunerlap, 1981, 151). Bu nedenle Türkiye'nin savunma ve güvenliğini ilgilendiren konulara müdahil olması olağan bir durumdu. Ancak ABD Kongresi'nin ambargo kararı sonrası İngiltere'nin Türkiye'ye askeri yardım konusunda bir ikilemin içinde olduğu, İngiliz yetkililerinin yazışmalarına bakarak söylenebilirdi. Konuyla alakalı olarak İngiliz yönetiminin, bir taraftan Türkiye'ye uygulanan ambargonun müttefiklik ruhuna aykırı bulduğu diğer taraftan Türkiye'nin içinde bulunduğu krizden yararlanmak istediği anlaşılmaktadır.

Türkiye, 1952'den beri İngiltere'nin NATO müttefikiydi. Bu nedenle Türkiye'ye yardım etmek İngiltere için müttefikliğin bir gereği idi. Türkiye'nin NATO faaliyetlerini yerine getirebilmesi için askeri malzemelere ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç ambargo kararı sonrası artarak devam etmişti. Çünkü ambargo sadece askeri yardımı değil aynı zamanda askeri malzeme ticaretine de engel getiriyordu. Türkiye, içinde bulunduğu bu durumdan çıkmak için NATO müttefiklerinden yardım istiyordu (NA, FCO 9/2350, 12.3.1975). Bu nedenle İngiltere, Türkiye'ye yardım edilmediği takdirde NATO içindeki müttefiklik ilişkilerine zarar vereceğini düşünüyordu.

İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etme düşüncesinin nedenini sadece NATO müttefikliğine bağlamak yetersiz kalırdı. Çünkü Türkiye, aynı zamanda İngiliz askeri malzemelerinin satılabileceği iyi bir pazardı. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya üzerindeki hâkimiyet bölgelerinden "İmparatorluğunu sökerken" (Kunerlap, 1981, 149) yerini Amerika'ya bıraktığı gibi; güvenlik ve savunma alanında Amerika'dan boşalan silah ticaret alanı doldurmaya istekli idi (NA, FCO 9/2350, 2.4.1975). Çünkü İngiltere biliyordu ki; Türkiye'nin ihtiyaç listesine cevap verebilirse, dönemin şartlarına göre önemli miktarda (altı aylık) döviz rezervi bulduran ve dönemin "petrol zengini Müslüman dostlarından" kredi sağlayabilen bir ülkenin tedarikçisi olacaktı. Önceki senelerde "borcunu ödemeyen ülke" olarak bilinen Türkiye'nin, dünya nezdinde kredi notu düşük olsa da kefilleri güçlüydü. Nitekim İtalya'dan temin edilen F104'lere ait ödemenin bir kısmı, Libya'dan sağlanan kredilerle gerçekleşmişti (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975).****

Finansal çıkarlarının yanında İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki siyasi planları, Türkiye'ye silah tedariki konusuna müdahil olmayı gerektiriyordu. Ada'da garantör ülke konumunda olan İngiltere, Türkiye'nin

^{***} SIPRI TIV: SIPRI Eğilim İndeks Değeri, ekonomik değerden daha çok askeri kapasiteye dayanan SIPRI'nin geliştirmiş olduğu bir fiyatlandırma sistemidir.

^{****} Aynı dönemde Türkiye ile Libya arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştiğini gösteren bir diğer belge de 5 Ocak 1975 tarihinde Türk Cumhuriyeti Hükümeti adına Başbakan Sadi İrmak ile Libya Arap Cumhuriyeti Hükümeti adına Başbakan Abdussalam Ahmed Jallud arasında Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İktisadi İşbirliği ve Ticaret Anlaşması"dır (BCA, 30-18-1-2 / 337-52-8).

ihtiyaç duyduğu askeri malzemelerin temini için Türkiye'yi diplomasi alanında şartlara bağlama niyetindeydi. Konu hakkında Türkiye Hükümeti adına İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan ve danışmanları ile görüşmelerde bulunmak için Bülent Ecevit, Turgut Menemencioglu, Deniz Baykal ve Haluk Ülman'dan oluşan Türk heyeti 21 Mart 1975 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı Ofisi (*The Foreign and Commonwealth Office - FCO*)'ni ziyaret etmişti. Yapılan görüşmede Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazı, Türkiye'nin o dönemdeki dış politikasında hızlı gelişen pek çok olayın baş mimarı Ecevit dile getirmişti. Ecevit Callaghan'a; Amerikan yardımlarından doğan kaybı telafi edecek müttefik arayışında olduğunu dile getirmekteydi. Callaghan'a göre; ambargonun kalkması ve yardımların kaldığı yerden devam etmesi Türk Hükümeti'nin Kıbrıs konusunda takınacağı politikaya bağlıydı. İngiltere, Kıbrıs konusunda Türk Hükümeti'ne; *galip* taraf olarak *mağlup* tarafa daha tavizkar davranmasını telkin ediyordu. Konu ile alakalı olarak Churchill'in bir sözünü hatırlatan Callaghan, "*mağlubiyette meydan okuma, galibiyette yüce gönüllülük*" olduğunu ifade ediyordu. Yani Callaghan'a göre; Türk Hükümeti, uzlaşmacı tarafını ortaya koyarak, ambargo kararı alan Kongre'ye karşı tavrı takınan Kissinger'a haklılığını savunması için bir koz sağlamalıydı (NA, FCO 9/2350, 7.4.1975).

Callaghan, Türkiye'nin bu alanda yapıcı bir karar verememesini Türk iç politikasında son zamanlarda yaşanan hükümet krizine, dolayısıyla Meclis'teki güven sorununa, bağlıyordu. Ecevit, Callaghan'ın düşüncelerini her ne kadar değerli bulsa da ona göre; Kıbrıs konusunda tıkanıklığın tek sebebi Yunanistan Hükümeti'ydi. Çünkü Ecevit, Karamanlis ve Denktas arasında oluşan pozitif ilişkinin Yunan baskısıyla engellendiğini ve yapıcı diyalogdan kaçan tarafın Yunanistan olduğunu düşünüyordu. Kıbrıs sorununu çözülmedikçe Türkiye'ye yapılan dış baskıların devam etmesi, Yunanistan'ın menfaatine hizmet ettiğine inanıyordu. Yunanistan bu sayede, Türkiye'ye karşı müttefiklerini sınamakta ve Türkiye'ye yapılacak yaptırımların işletilmesi için sebep yaratmaktaydı. Sorunların çözülmesinde Türk iç politikasındaki hükümet sorunun neden olduğu konusunda ise Ecevit; iç politikadaki bu durumun abartılmaması gerektiğini ve bu konuda Meclis'teki tüm siyasi partilerin Hükümet'i desteklediğini dile getiriyordu. (NA, FCO 9/2350, 7.4.1975). Türk heyetinin bu cevabı, iç politikada yaşanan hükümet krizine rağmen Türk dış politikasının Kıbrıs konusunda istikrarlı bir tutum sergilediğini ve var olan sorunun çözülmemesindeki nedenini Türk siyasetinde değil Yunan siyasetinde aranması gerektiğini ima etmekteydi.

Bakan Callaghan, Parlamento'da kalkıp; "*Türkiye'nin güvenliği tehlikede; bu yüzden Türkiye'ye silah sağlayacağız*" dediğinde, bunun karşılığında Türkiye'nin ne vereceğini kendisine soracaklarını belirtmişti. Bu nedenle Türkiye'ye silah tedariki yapmanın kolay olmadığından ve bu konuda Türk Hükümeti ile birlikte hareket etmenin gerekliliğinden bahsetmişti (NA, FCO 9/2350, 7.4.1975). Türklere silah temini konusunda İngiltere'nin göz önüne alması gereken bir diğer durum da Yunanların vereceği tepkiydi. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'nin ihtiyacına cevap verip vermemek konusunda tereddüt yaşıyor olabilirdi. Ancak şu da bir gerçektir ki, İngiltere Türkiye'ye silah yardımında bulunmaz ise bunu yapacak ülkeler mevcuttu.

Türkiye, öncesine nispeten daha az miktarda İngiliz askeri ekipmanları satın alıyordu. Çünkü ABD, Almanya, Fransa, İtalya ve Kanada gibi ülkelerin askeri malzeme yardımı ve satışları İngiltere'yi geri planda bırakıyordu. Özellikle Amerika, Türkiye'nin en büyük tedarikçi ülkesiydi. Kanada'nın yardımları, 1973'ten sonra devamlılığı pek de bulunmayan ufak çaplı projeler üzerine kuruluydu. İtalya'nın yardımları önemsiz sayılmazdı; ancak bu yardımlar daha çok ticarete dayalı şekilde ilerliyordu. Almanya ise, özellikle Amerika'dan gelen baskılar neticesinde, Amerikan yardımlarının yerini tutmasa da hatırı sayılır yardımlarda bulunuyordu. Özellikle Almanya'dan gelen tedarik finansmanının Amerika olduğu düşünülüyordu (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975; Cumhuriyet, 13.3.1975). Çünkü Amerika, ambargo sonrasında Türkiye'nin farklı müttefiklere yönelmesini önlemek ve NATO içinde olası ayrışmanın önüne geçmek adına bilhassa Almanya'yı bir tutkal olarak kullandığı söylenebilirdi. Türkiye ise ambargo sonrasında Almanya'yı ABD'nin bir alternatifi olarak görmüş ve 1975 yılı Haziran ayında Ecevit'in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'a verdiği demeçte de belirttiği üzere; ABD ile ilişkilerin gerilmesi nedeniyle Almanya ile işbirliği Türkiye için kaçınılmaz olmuştu (Ahmad, 2020, 438).

İngiliz Deniz Ataşesi John S. Guard'ın İngiliz Savunma Bakanlığı'na 4 Mart 1975 tarihinde gönderdiği mektubun ekinde yer alan kayıtlara göre; 1975 yılına kadar Türkiye'ye sağlanan Amerikan askeri desteği 3.021 milyar dolardı. Bunu 500 milyon dolarla Fransa, 7,8 milyon dolar ile İtalya ve 7,6 milyon dolarla Kanada izliyordu. Böylesine yüklü ve çeşitli tedarikçilerin olduğu rekabet ortamında İngiltere etkisiz kalıyordu ve sübvansiyonsuz İngiliz tekliflerinin rekabet gücünün zayıf olacağı beklendik bir durumdu. Ayrıca Türk savunma sanayisindeki bazı kararlı adımlar, İngiltere'nin Türkiye'ye silah satışını zora sokuyordu. Askeri malzemeler konusunda kısa vadede dışa bağımlı olmaya devam edeceği bilirse de

Türkiye, uzun zamandır yerli üretime odaklanmış; hatta bazı yerli mühimmatlar, Kobra tipi güdümlü tanksavar füzeleri ve kısıtlı da olsa savaş gemisi üretmeye başlamıştı (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975).

Türkiye konusunda atılacak adımların daha etkili olabilmesi için İngiltere’de Güneydoğu Avrupa Ofisi; Fransa, Almanya ve İngiltere arasında ortak hareket edilmesi gerektiğine inanıyordu. İngiliz yetkililer bu konuda Amerikan Hükümeti’nin desteğini net bir şekilde arkasında hissediyordu. Çünkü 23 Mart 1975 tarihinde Londra Havalimanı’nda İngiliz Dışişleri Bakanı Callaghan ile ABD Dışişleri Bakanı Kissinger bu konuyu özel görüşmüştü. Callaghan Kissinger’a; Almanya ve Fransa ile bir olup Türkiye’ye silah yardımı yapma şartını Kıbrıs konusunda Türk tarafının göstereceği imtiyaza bağlama fikrini sunduğunda; “böyle bir anlaşma sağlayabilmeleri halinde, ABD Hükümeti’nin bu anlaşmanın bir parçası olmayı arzu edeceği” cevabını almıştı (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975).

Amerikan yönetiminin bu tutumu, İngiliz yetkililere diğer müttefiklerle ortak hareket etme konusunda cesaret verdiği söylenebilirdi. Çünkü böylesine güçlü bir rekabetle karşı İngiltere’nin daha karlı ve daha az tepkiye maruz kalarak Türkiye’ye askeri malzeme satışı bu sayede gerçekleşebilirdi. Bu nedenle İngiltere’nin hem Avrupa hem de NATO birlikteliğinde müttefik olduğu Almanya ve Fransa ile ortak bir politika geliştirmesi gerekliydi. Ambargo tüm müttefiklerce uygulandığında ya da ambargo kaldırıldığında daha anlamlı ve etkili bir hale gelebilirdi.

Almanya ve Fransa ile sürdürdüğü görüşmeler sonucunda İngiltere’nin edindiği izlenim, ortak hareket etme adına geç kalındığı yönündeydi. Çünkü Fransa, konuya politik olarak değil ticari olarak yaklaşıyordu. Nitekim 40 adet *Mirage* savaş uçağının teslimi konusunda Yunanistan ile yakın zamanda anlaşmaya varmıştı (NA, FCO 9/2351, 1975). Fransa, Türkiye’ye uçak teklifi yapmayacaklarını; çünkü Yunanistan’a temin edilen F1’lerden sonra Fransa’nın Türkiye için *persona non grata* olduğunu İngiltere’ye belirtmişti (NA, FCO 9/2350, 21.3.1975). Ayrıca Fransa, Türklerin ticari isteklerini siyasi bir manivela olarak kullanma niyetinde değildi (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975).

Diğer taraftan Almanya ise, NATO programı kapsamında Türkiye’ye koşulsuz olarak askeri yardım ve satışın sürdürülmesi konusunda hevesli ve kararlıydı. Bu nedenle Almanya ile ortak karar alabilmek için geç kalınmıştı. Üstelik Almanlar politik nedenlerden dolayı askeri sevkiyatı geciktirme niyetinde de değildi. Ayrıca Almanlar, Türklere silah yardımı konusunda Amerika tarafından finanse ediliyordu ve bu durum Almanlar üzerinde bir baskı unsuru oluşturuyordu (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975).

Sonuç olarak, İngiltere’nin Amerikan ambargosu kararı sonrası Türkiye’ye silah satışı konusunda uygulamak istediği siyasi plan, müttefikleri tarafından çoktan bozulmuş görünüyordu. Bu nedenle tek başına Almanya ve Fransa ile rekabet etme potansiyeli düşük olsa da İngiltere Türkiye’ye satış yapıp bu fırsattan ekonomik yönden yararlanmayı düşünüyordu. Fakat İngiltere böyle bir yardımın olumlu ve olumsuz etkilerini etraflıca düşünmeyi sürdürüyor ve bu konuda politik bir ikilem yaşıyordu.

D. TÜRKİYE’YE OLASI ASKERİ MALZEME SATIŞLARININ İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASINDA YARATTIĞI İKİLEM: GEREKLİLİKLER VE ÇEKİNCELER

İngiltere-Türkiye ilişkileri, hem NATO müttefikliği hem de Kıbrıs konusunda çözüm arayışları üzerinden etkileşim içerisinde ve çok yönlü seyretmekteydi. Amerika Kongresi’nin ambargo kararı sonrası Türkiye’nin içinde bulunduğu durum ve Türkiye’ye yönelik atılacak adımlar, İngiliz yetkililer tarafından etraflıca ele alınması gereken bir dış politika konusuydu. İngiliz yetkililer için Türkiye’ye askeri malzeme satışı yapılıp yapılmayacağı kararını vermek politik açıdan kolay olmamıştı. Bu nedenle Türkiye’ye askeri malzeme satışı konusunda İngiltere’nin gereklilikleri ve çekinceleri mevcuttu.

İngiltere’nin Türkiye’ye askeri yardımda ya da malzeme satışında bulunulmasının gereklilikleri şöyle sıralanabilir:

- *Tedarik zincirinde rekabete ortak olma*: İngiltere’ye göre; Amerika ambargoyu kaldırırsa dahi Türkiye, ordusunu Amerikan malzemeleriyle yenilemeye mecbur olduğu için yardımları almaya devam edecekti. Ancak, öfkesi birden sönmeyecek ve Amerika’ya alternatif olacak silah tedarikçileri aramaya başlayacaktı. Türkiye mevcut ekonomisi nedeniyle, gelişmiş silahlar yerine daha çok mühimmat, yedek parça ve araç teminine yönelecekti. Ayrıca, yakın gelecekte Türkiye’nin yerli üretime her zamankinden daha çok önem vermesi ve savunma sanayisi alanında ilerleme kaydetmesi bekleniyordu (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975). Ayrıca Türk silah sanayisinin gelişmesi, tedarik yarışının yüksek olduğu Avrupa’da rekabet ortamını daha çetin hale getirebilirdi. Bu nedenle İngiltere, Türkiye için Amerika’ya alternatif bir tedarikçi olmalıydı.

- *Müttefikliğin gereği:* Ambargo kararının Türkiye-Yunanistan kaynaklı bir sorun olması; NATO'nun içinde birliğin güvenliği, müttefikler arası bağ ve gelecek temini için bir mesele halini almasına neden oluyordu. NATO Genel Sekreteri Joseph Luns'ın Türkiye'ye uygulanan ambargo konusunda ABD'yi ziyareti sonrası hazırlanan 28 Şubat günlü Washington raporuna göre; Kongre'nin ambargo kararı, Türkiye ile NATO arasında bir anlaşmazlık yokken müttefikliğe gölge düşürmüştü. Üstelik NATO müttefikleri de Türkiye'yi bu şekilde cezalandırma niyetinde değildi (NA, FCO 9/2350, 6.3.1975). Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin Bakanları Kurulu Komitesi'ne göre; hala tüm varlığıyla NATO ülkesi olan Türkiye yardımlardan alıkonurken, NATO'nun askeri kanadından çekilen bir ülkeye silah desteği vermek mantığa ve müttefiklik ruhuna aykırıydı (NA, FCO 9/2351, 12.5.1975).
- *NATO açısından Türkiye'nin önemi:* NATO'nun en kuvvetli müttefiklerinden biri olan Türkiye'nin askeri kabiliyetlerden yoksun bırakılması, Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir ortamda NATO'nun güneydoğu kanadına zarar verebilirdi. Türkiye'nin NATO kabiliyetlerini yerine getirebilmesi ve Doğu Akdeniz'in güvenliği için Türkiye'ye yardım şarttı. Çünkü ambargo sonrası TSK'nın malzeme standartları hızlı bir şekilde düşüşe geçmişti. Böyle bir müttefike silah tedarik yollarını kapamak, NATO müttefikliğinin sorgulamasına yol açabilirdi (NA, FCO 9/2351, 12.5.1975).
- *Amerikan Hükümeti'nin destekleyici politikası:* Türkiye'nin müttefiklerine sunduğu ihtiyaç listesi, genel olarak Amerikan menşeli malzemelerden oluştuğu için temini konusunda tedarikçilerin ABD'den onay alması gerekiyordu (NA, FCO 9/2351, 12.5.1975). Ancak, ambargo kararına rağmen Amerikan yönetimi, Almanya örneğinde olduğu gibi Türkiye'ye yapılacak yardımların Avrupalı müttefiklerce yapılmasını destekliyordu (Cumhuriyet, 13.3.1975). Bu nedenle, İngiltere'nin Türkiye'ye askeri malzeme temini söz konusu olduğunda Avrupalı bir NATO müttefikleri olarak Amerikan Hükümeti'nin rızasının kolay alınacağı düşünülebilirdi.
- *BAC için fırsat oluşu:* Fransa 40 adet *Mirage* savaş uçağını Yunanistan'a teslim etme konusunda anlaşma yapınca, Türkiye'nin ihtiyaç listesinde *Jaguar* alım talebi ön sıralara ilerlediği tahmin edilmekteydi (NA, FCO 9/2350, 12.3.1975). Böyle bir alımın gerçekleşmesi, BAC için bir fırsat yaratacaktı ve geniş bir kitlenin dikkatini çekecekti. Eğer siparişler devam etmezse, *Jaguar* üretimi azalmaya başlayacak ve 1977 yılı sonuna kadar tamamen duracaktı. Türkiye, BAC için ümit verici bir müşteriydi. Türkiye'nin almayı planladığı 24 adet *Jaguar*'ın yaklaşık değeri 70 milyon sterlindi (NA, FCO 9/2351, 1975). Üstelik Türkiye Savunma Bakanlığı, satışın nakit gerçekleşeceğini belirtiyordu (NA, FCO 9/2350, 12.3.1975).
- *Misilleme endişesi:* İngilizlerden beklediği askeri tedarik desteği alamayan Türkiye'nin hava sahasını transit geçişlere kapatma, istihbarat faaliyetlerini önleme, ithal edilen İngiliz mallarına sınırlamalar getirme gibi birtakım misillemeler uygulayabileceği düşünülüyordu. Böyle bir durumun Kıbrıs konusuna olumsuz sirayet edeceği ve olumlu devam etmekte olan Türk-İngiliz ilişkilerine zarar vereceği düşünülüyordu (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975). Bu nedenle İngiltere, Türkiye'ye yardım etmeyi gerekli görüyordu.

Amerikan ambargosu sonrası İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etme gerekliliğinin altında yatan nedenler arttırılabilirdi. Ancak İngiltere'nin olası askeri yardımı ya da malzeme satışını zorlaştıran bazı çekinceler de mevcuttu:

- *Türk-Yunan uyumsuzluğu ve İngiltere'nin garantörlüğü:* Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türk-Yunan ilişkileri oldukça gerilmiş ve iki taraflı bu gerginlik, garantör ülke konumunda olan İngiltere'yi ister istemez etkilemişti. Bu nedenle İngiltere, iki ülke arasında hassas bir politika izlemek durumunda kalmıştı. İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik yardımlarının; İngiliz kamuoyunun, İngiltere Parlamentosu'nun ve Yunan tarafının sert tepkisine neden olma ihtimali yüksekti. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'ye yardım etme konusunda karşılaşacağı tepkilerden endişeleniyordu (NA, FCO 9/2350, 12.3.1975).
- *Almanya ve Fransa ile ortak politika uygulamanın güçlüğü:* İngiltere'nin yardım konusunda Almanya ve Fransa ile ortak hareket etme arzusu, tarafların öncesinde yaptıkları ikili anlaşmalar neticesinde azalmıştı. Almanya ve Fransa'nın bu tutumu İngiltere'yi hayal kırıklığına uğratmıştı. Almanlar, Türklere herhangi bir şart koşmadan NATO programları kapsamında yardımlara ve ticari satışlara devam edebileceğini iletmişti ve bunu geri almak artık imkânsızdı. Almanlar, politik sebeplerden dolayı teslimatı erteme niyetinde de değillerdi. Fransızlar ise, Yunanlarla askeri anlaşmalar imzalamıştı. Bu ticarete odaklanan Fransızlar, Türklere karşı siyasi bir koz sunmayı düşünmüyorlardı (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975).

- *Türk Hükümeti'nin ortak plandan haberdar olma ihtimali:* İngiltere, Fransa ve Almanya arasında oluşturulacak olası ittifakın Türk Hükümeti tarafından öğrenilmesi, sadece Kıbrıs'taki işbirliğine zarar vermekle kalmaz aynı zamanda bu devletler arasındaki birçok işbirliği girişimlerine de olumsuz etkileyebilirdi (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975). Bunun yanında Türkiye'ye yapılacak silah satışının Kıbrıs konusunda Türk Hükümeti'nin göstereceği imtiyaz şartına bağlanması, ilişkilerin daha çok gerilmesine sebebiyet vereceği düşünülüyordu (NA, FCO 9/2351, 1.4.1975). Amerikan Kongresi'nin kararı sonrası Türkiye'nin gösterdiği tepki ortadayken İngiltere'nin böyle bir planı sorunsuz işletebilmesi oldukça güçlü.
- *Türkiye'nin tercih önceliği:* Türkiye, NATO'nun - dolayısıyla Amerika'nın - hala değerli bir müttefiki olduğunu göstermek için silah alımlarını, Amerika'nın desteğini alan Almanya'dan temin etme niyetindeydi (NA, FCO 9/2351, 10.4.1975). Öncesinde de İngiliz askeri malzemelerini ikincil plana koyan Türkiye'nin bu tutumu, İngiltere'nin askeri tedarik planlarına engel teşkil ediyordu.
- *Türk ordusunun yaklaşımı:* Ankara'daki İngiliz ataşelerinin raporuna göre; Türk ordusu ile çalışmak kolay değildi. Türk taraflar projelere aşırı bir isteklilikle yaklaşıttan sonra cevabı kolay olmayan ve detaylara dayanan bir teklif talep ediyorlardı. Uğraşlar sonucunda ise basit ve nazaran daha ucuz malzemeler satın alıyorlardı. Ayrıca Türk tarafı seçtikleri firmalardan teklif aldıkları için genel ihale yöntemini tercih etmiyorlardı (NA, FCO 9/2350, 4.3.1975). Bu durum İngilizlerin Türk yetkililerle ticaret yapmasını zora sokuyordu.

Sonuç olarak; Amerikan Kongresi'nin ambargo kararı sonrası İngiltere'nin Türkiye'ye silah tedarik etme planları, Türkiye ile arasındaki NATO müttefikliği ve Kıbrıs garantörlüğü sebepleriyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve ilgili birimleri tarafından kapsamlı bir değerlendirme sürecine tabi olmuştu. Bu nedenle, İngilizlerin bu süreci ele alışı Almanların ve Fransızlarınkinden farklıydı. Ambargo kararının hemen ardından İngiltere'nin Türkiye'ye olası askeri malzeme tedarikinin olumlu ve olumsuz taraflarını etraflıca ele alması, tedarikin yapılıp yapılmaması hakkında İngiliz Hükümeti'ni bir bakıma ikileme bırakmıştı.

SONUÇ

1974 yılının sonlarına doğru gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı'na tepki olarak Amerikan Kongresi, 1975 yılının Şubat ayında Amerikan yönetimine rağmen Türkiye'ye askeri yardım ambargosunu uygulamaya koymuştu. Soğuk Savaş döneminin doğası gereği savunma ve güvenlik alanında genel olarak Amerikan merkezli politika takip eden Türkiye, ordusunu uzun bir zamandır Amerikan sistemlerine göre teçhizatlandırmıştı. Bu nedenle Kongre'nin bu kararı, Türkiye'yi özellikle mühimmat ve yedek parça konusunda zor durumda bırakmış ve silah tedarikinde alternatif arayışına yöneltmişti.

Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazı gören İngiltere, bu durumu bir fırsata dönüştürmek istemişti. Bu nedenle İngiltere, Almanya ve Fransa'yı arkasına alarak en büyük tedarikçisi tarafından kendisine ambargo uygulanan ve Kıbrıs gibi henüz yatışmamış bir sorun ile karşı karşıya olan Türkiye'ye siyasi baskı yaparak ekonomik ve diplomatik kazançlar elde etme arayışına girmişti. İngiltere, Türkiye'nin ihtiyaç listesine yeterli derecede cevap verebilmesi durumunda Türkiye gibi dönemin gelişmekte olan ülkelere nazaran ekonomik yönden rezerv durumu iyi olan bir alıcı kazanmış olacaktı. Bu durum İngiltere'nin savunma sanayisine canlılık katacak ve ekonomisine olumlu yansıtacaktı. Üstelik İngiltere, bu yardımı Kıbrıs şartına bağlayarak diplomasi konusunda Türkiye'den çeşitli imtiyazlar edinebilirdi. Ayrıca Amerikan Kongresi'nin aksine Amerikan yönetimi, Türkiye'ye Avrupa üzerinden yardım sağlanması konusunu destekliyordu. NATO'nun operasyonel faaliyetlerini yerine getirebilmesi ve güneydoğu kanadının önemli bir oyuncusu olduğu gerekçeleriyle Türkiye'ye yardım yapılması fikri ağır basıyordu. Ancak İngiltere'nin müttefiklerini bir araya getirmede geç kalması, Kıbrıs Adası'ndaki garantörlük misyonu, Türkiye ile müttefik olduğu NATO birlikteliği, Türkiye'ye karşı yapılan yardımı bir manivela olarak kullanması sonucu diğer alanlarda devam eden işbirliğinin zarar göreceği endişesi, Türkiye ile askeri alanda ticaretin zor olduğuna inanması ve tedarik rekabetindeki yetersizliği gibi nedenlerden dolayı İngiltere bir ikilemin içine girmişti. İngiltere'nin bu politik çıkmazı, Türkiye'ye askeri malzeme tedariki konusunda onu müttefiki Almanya ve Fransa'dan farklılaştırmıştı.

1975 yılının Şubat ayında uygulamaya konulan söz konusu ambargo, 26 Eylül 1978 tarihinde Başkan Jimmy Carter'ın imzasıyla 95-385 sayılı kanun ile kaldırılmıştı (Armaoğlu, 2014, 724). Yaklaşık üç buçuk yıl süren bu ambargo sürecinde meydana gelen tüm gelişmeleri sadece bu çalışmanın içeriğinde söylemek, bu çalışmanın kapsamını aşacağı için Türkiye'nin müttefikleriyle olan ilişkileri veya daha özelde müttefiklerinin bu sürece karşı yaklaşımları ileride yapılacak başka çalışmaların konusu olacaktır. Bu

çalışmanın konusu hakkında ileri sürülen önceki değerlendirmelere ulaşmak ve görüş alışverişinde bulunmak, ileride yapılacak akademik araştırmalara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 30-18-1-2 / 337-52-8, 16.7.1975.

The National Archives (NA)

NA, FCO 9/2342 (14.4.1975). "Cyprus: Jewish/Greek Pressure in New York"

NA, FCO 9/2343 (25.7.1975). "Turkish Arms Embargo"

NA, FCO 9/2350 (4.3.1975). "Annex A to British Naval Attaché Ankara Letter Ref: DA/36 4 March 1975"

NA, FCO 9/2350 (6.3.1975). "Arms Sales to Turkey"

NA, FCO 9/2350 (received/12.3.1975). "Sale of Jaguar Aircraft to Turkey"

NA, FCO 9/2350, (20.3.1975). "Arms Sales to Turkey"

NA, FCO 9/2350 (21.3.1975). "Jaguar for Turkey"

NA, FCO 9/2350 (received/2.4.1975). "Tank Engines and 35mm Ammunition for Turkey"

NA, FCO 9/2350 (received/7.4.1975). "Record of Conversation between the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs and Mr. Bülent Ecevit at the Foreign and Commonwealth Office on 21 March at 11.30 a.m."

NA, FCO 9/2351 (günsüz/1975). "Possible Sale of Jaguar Aircraft to Turkey"

NA, FCO 9/2351 (1.4.1975). "Arms Sales to Turkey",

NA, FCO 9/2351 (10.4.1975). "Arms Sales to Turkey"

NA, FCO 9/2351 (received/12.5.1975). "Sale of Arms to Turkey: Memorandum by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs"

NA, FCO 9/2351 (received/20.5.1975). "Turkish Delegation: List of Urgently Needed Equipment Items"

2. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD) (10. Yasama Yılı), C. 19, B. 29, 8 Şubat 1975.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD) (4. Dönem), C. 9, B. 44, 21 Şubat 1975.

T.C. Resmi Gazete, 5 Eylül 1947, Sayı: 6699.

3. Gazeteler

Arman, Ülkü. "Herkes bize silah satmak istiyor", Hürriyet, 23 Şubat 1975.

"Batur, 'ABD yardımı en çok Hava Kuvvetleri'ni etkileyecek' dedi", Milliyet, 18 Aralık 1974.

"Demirel: 'Yardımanın kesilmesini üzüntü ve esefle karşılıyorum'", Milliyet, 6 Şubat 1975.

"Ecevit Görevi İade Nedenlerini Açıkladı", Milliyet, 8 Kasım 1974.

"İkili anlaşmaların iptali mümkündür", Cumhuriyet, 15 Şubat 1975.

"Kissinger, Türkiye'ye yardımın Avrupalı NATO üyelerince yapılmasına çalışıyor", Cumhuriyet, 13 Mart 1975.

4. Kitaplar

Ahmad, Feroz (2020). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayın.

Armaoğlu, Fahir (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kuneralp, Zeki (1981). *Sadece Diplomat*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Tunçkanat, Haydar (2018). *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*. İstanbul: Alaca Yayınları.

5. Elektronik Kaynaklar

SIPRI Arms Transfers Database, "Top List TIV Tables", <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>, 24.01.2021.